

DZIAŁ I. CZĘŚĆ OGÓLNA

Czy wiesz, że...

W ostatnich latach wzrosła liczba wniosków o ubezwłasnowolnienie, wpływających do polskich sądów okręgowych. Z tego 92% stanowiły ubezwłasnowolnienia całkowite, a ponad połowa z nich dotyczyła osób powyżej 60. roku życia. Sądy uwzględniają zaś około 2/3 wszystkich składanych wniosków. RPO od dawna uważa, że instytucja ubezwłasnowolnienia powinna zostać zniesiona i zastąpiona systemem wspieranego podejmowania decyzji. Domaga się także tego samo środowisko osób z niepełnosprawnościami. Może również być tak, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną i z zaburzeniami psychicznymi czy niepełnosprawnością psychiczną nie mogą świadomie podjąć decyzji w niektórych sferach (np. zakup czy sprzedaż nieruchomości, przyjęcie czy odrzucenie spadku, wzięcie kredytu), ale w innych sferach mogą świadomie działać i wyrażać swą wolę (np. zawarcie małżeństwa, podjęcie zatrudnienia, wypłata pensji czy renty). Całkowite odebranie osobie prawa do wszelkich decyzji to fundamentalne naruszenie jej godności. Opiekun ma wprawdzie obowiązek działania w interesie osoby będącej pod jego pieczęcią, ale przepisy – inaczej niż w niektórych ustawodawstwach europejskich – nie precyzują, że musi brać pod uwagę jej życzenia. Tym samym podopieczny nie ma prawa udziału w podejmowaniu decyzji dotyczących jego majątku i osoby. Należy pamiętać, że osoba ubezwłasnowolniona nie może sporządzić ważnego testamentu, nie może tego również uczynić jej przedstawiciel ustawowy (opiekun lub kurator). Zdaniem Rzecznika powoduje to, że dorosłe osoby ubezwłasnowolnione są przez polskie prawo traktowane bardziej przedmiotowo niż małoletnie dzieci poniżej 13. roku życia¹.

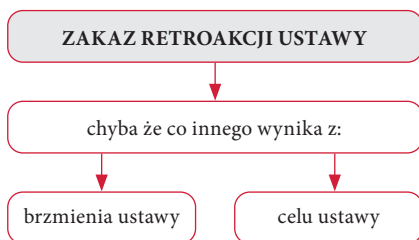
¹ Rzecznik pisze do TK: ubezwłasnowolnienie całkowite jest niekonstytucyjne, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/RPO-do-trybunalu-ubezwlasnowolnienie-calkowite-niekonstytucyjne> (dostęp: 20.3.2024 r.); W. Tumidalski, MS: 70 tys. osób w Polsce jest ubezwłasnowolnionych, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/ms-70-tys-osob-w-polsce-jest-ubezwlasnowolnionych,53343.html> (dostęp: 20.3.2024 r.).

CZĘŚĆ I. PODMIOTY PRAWA CYWILNEGO

ROZDZIAŁ 1. PRZEPISY WSTĘPNE

Kodeks cywilny reguluje **stosunki cywilnoprawne** między **osobami fizycznymi i osobami prawnymi**.

Według art. 3 KC **ustawa nie ma mocy wstecznej**, chyba że co innego wynika z jej brzmienia lub celu (*lex retro non agit*). **Stosowanie retroakcji jest dopuszczalne tylko wyjątkowo**, gdy wynika to z brzmienia lub celu nowej ustawy.

Zgodnie z art. 5 KC **nie można czynić ze swego prawa użytku, który byłby sprzeczny ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa lub zasadami współżycia społecznego**. Takie działanie lub zaniechanie uprawnionego **nie jest uważane za wykonywanie prawa i nie korzysta z ochrony**. Odesłanie do społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa w wyraźnym stopniu uwzględnia interes społeczny, natomiast przytoczenie zasad współżycia społecznego służy uzyskaniu równowagi przez uwzględnienie interesów indywidualnych.

Przykład

Wierzyciel ma kilka zabezpieczeń finansowych wobec jednego dłużnika i wszczyna egzekucję do tego elementu, który spowoduje upadłość dłużnika, a miał możliwość skorzystania z innych.

Zgodnie z brzmieniem art. 6 KC **ciężar udowodnienia faktu spoczywa na osobie, która z tego faktu wywodzi skutki prawne.**

W przypadku, gdy jedna ze stron swoim postępowaniem uniemożliwia albo poważnie utrudnia wykazanie okoliczności drugiej stronie, na której spoczywa ciężar dowodu, wówczas na stronę „utrudniającą” przechodzi ciężar dowodu, że okoliczności takie nie zachodziły (wyr. SN z 3.3.1971 r., II PR 453/70, Legalis). Reguła ta znajduje powszechne zastosowanie w sprawach z zakresu prawa pracy.

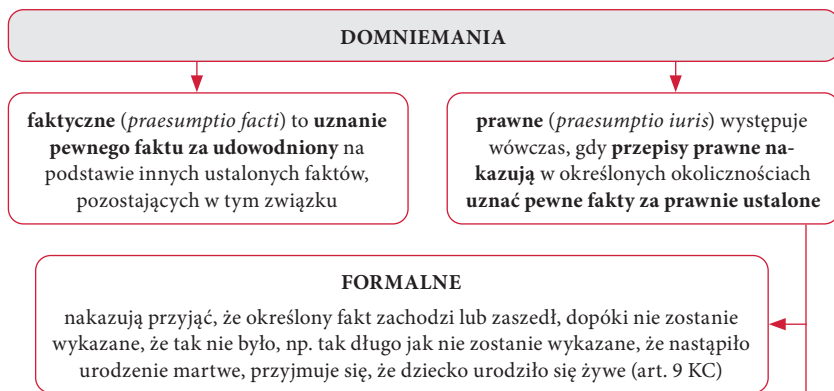
Domniemania prawne wiążą sąd, mogą zostać jednak obalone dowodem przeciwnym, o ile ustawa tego nie wyłącza.

Domniemanie prawne jest wyjątkiem od zasady art. 6 KC, zmieniającym regułę rozkładu ciężaru dowodu.

Przykład

Domniemywa się, że dane wpisane do Krajowego Rejestru Sądowego są prawdziwe.

MATERIALNE

na podstawie udowodnienia innego prawnie relewantnego faktu lub stanu faktycznego nakazuje przyjąć dany fakt za uznany, np. jeśli dziecko urodziło się w trakcie małżeństwa lub do 300. dnia po jego ustaniu lub unieważnieniu, domniemywa się, że pochodzi ono od męża matki (art. 62 § 1 KRO)

WZRUSZALNE

(*praesumptio iuris tantum*)

mogą być obalone, jeżeli zostanie wykazane w przewidziany prawem sposób, że pomimo tego, iż miał miejsce inny fakt, to jednak poszukiwany fakt nie wystąpił

NIEWZRUSZALNE

(*praesumptio iuris ac de iure*)

wykluczony jest przeciwdowód. Ustalenie poszukiwanego faktu w drodze domniemania prawnego jest niepodważalne. Domniemania takie stanowią w polskim prawie wyjątki; są to najczęściej tzw. fikcje prawne. Przykład stanowi art. 9 ustawy Prawo czekowe – czek, w którym sumę czekową wpisano literami i liczbami, w razie różnicy ważny jest na sumę napisaną literami. W razie różnicy sum, napisanych kilkakrotnie literami lub kilkakrotnie liczbami, czek jest ważny na sumę mniejszą.

W ustawodawstwie **brak jest ogólnej definicji** dobrej lub złej wiary. Przyjmuje się, że w złej wierze jest podmiot, który wie, że dane prawo lub stosunek prawny nie istnieje, lub też wprawdzie nie wie, ale należy przyjąć, że wiedziałby, gdyby się zachował należyście, tzn. gdyby w danej sytuacji postępował rozsądnie i zgodnie z zasadami współżycia społecznego.

Dobra wiara jest **określonym stanem psychicznym, który polega na istnieniu u danego podmiotu pewnej świadomości**.

Dla **oceny istnienia** dobrej lub złej wiary **miarodajny jest moment wskazany w przepisie ustanawiającym ochronę dobrej wiary**. W razie wątpliwości należy przyjąć, że jest to moment podjęcia zachowania, którego skutki zależą od istnienia omawianego stanu psychicznego. Późniejsza utrata dobrej wiary nie uchyla, co do zasady, skutków zdarzenia prawnego – *malafides superveniens non nocet*. Wyjątkowo tylko skutki prawne zależne są od istnienia dobrej wiary przez pewien czas (np. art. 174 KC).

Istnienie dobrej wiary objęte jest domniemaniami z art. 7 KC. Zgodnie z tym przepisem, jeżeli ustawa uzależnia skutki prawne od dobrej lub złej wiary, domniemywa się istnienie dobrej wiary. Domniemanie to można obalić, wykazując, że dany podmiot wiedział o okolicznościach wskazanych w poszczególnych przepisach prawa. **Ciężar dowodu**, zgodnie z regułą wyrażoną w art. 6 KC, **spoczywa na stronie kwestionującej istnienie dobrej wiary**.

Ważne

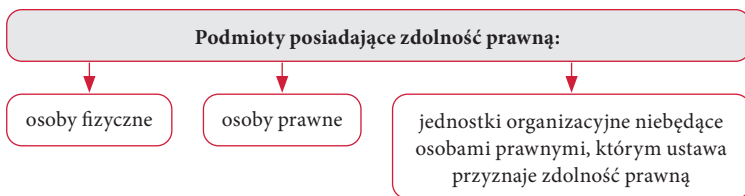
Pojęcie dobrej (złej) wiary jako element konstrukcji prawnych ma charakter tzw. klauzuli generalnej.

Zastosowanie art. 7 KC wykracza poza ramy samego KC i sięga aktów normatywnych szeroko rozumianego prawa cywilnego.

ROZDZIAŁ 2. OSOBY FIZYCZNE

Osoba fizyczna jest to prawne określenie **każdego człowieka**, który występuje jako **podmiot w stosunku cywilnoprawnym**. O kwalifikacji człowieka do podmiotów praw i obowiązków z zakresu prawa cywilnego decyduje przypisana mu zdolność prawna.

Zdolność prawna jest to **zdolność do bycia podmiotem praw i obowiązków prawnych**. Stanowi ona podstawową cechę normatywną podmiotów prawa cywilnego.

Każda żyjąca osoba fizyczna posiada bezwarunkową zdolność prawną. **Od chwili urodzenia może być podmiotem praw i obowiązków wynikających ze stosunków cywilnoprawnych.**

Początkiem zdolności prawnej człowieka jest zatem **chwila urodzenia**, czyli moment oddzielenia od ciała matki. Warunkiem nabycia zdolności prawnej jest, by **dziecko urodziło się żywe**. Nie ma przy tym znaczenia, czy organizm dziecka jest zdolny spełniać samodzielnie funkcje życiowe.

Nasciturus jest to dziecko poczęte, ale nie urodzone. Posiada ono warunkową zdolność prawną, tzn. przysługuje ona dziecku poczętemu **pod warunkiem zawieszającym, że urodzi się ono żywe**. *Nasciturus* może zatem od chwili poczęcia do chwili urodzenia nabywać prawa podmiotowe, których wykonywanie pozostaje w zawieszeniu do momentu żywych narodzin. Zgodnie z art. 446¹ KC dziecku narodzonemu przysługuje roszczenie o naprawienie szkody prenatalnej wyrządzonej mu przed

urodzeniem. Ponadto art. 927 § 2 KC przewiduje zdolność *nasciturusa* do dziedziczenia po osobach, które zmarły, zanim się urodził.

Zdolność prawna osoby fizycznej **trwa przez całe życie człowieka i kończy się w chwili jego śmierci**. Śmierć stanowi zdarzenie cywilnoprawne, z którym wiąże się **wygaśnięcie praw i obowiązków niemajątkowych oraz przejście – poza pewnymi wyjątkami – praw i obowiązków majątkowych na spadkobierców** według zasad prawa spadkowego. Bardzo istotne jest zatem oznaczenie chwili śmierci człowieka. Za taką chwilę uważa się trwałe nieodwracalne ustanie czynności mózgu (śmierć mózgu) lub nieodwracalne zatrzymanie krążenia – art. 43a ust. 1 ustawy z 5.12.1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1516).

Dokument stanowiący dowód śmierci to **akt zgonu** sporządzony na podstawie wystawionej przez lekarza karty zgonu.

Ważne

Odpis skrócony aktu zgonu zawiera m.in. datę, godzinę i miejsce zgonu albo jeżeli nie są znane – datę, godzinę oraz miejsce znalezienia zwłok.

	narodziny	śmierć
poczęcie	warunkowa zdolność prawna <i>nasciturus</i>	bezwarunkowa zdolność prawna osoba żyjąca
		brak zdolności prawnej osoba zmarła

Dla ustalenia chwili ustania zdolności prawnej istotne znaczenie ma domniemanie równoczesności śmierci wprowadzone w art. 32 KC. Zgodnie z tym przepisem, **jeżeli kilka osób utraciło życie podczas grożącego im wspólnie niebezpieczeństwa, domniemywa się, że zmarły jednocześnie**. Domniemanie równoczesności śmierci **może być obalone (wzruszone) dowodem przeciwnym**, np. ekspertyzą lekarską ustalającą kolejność śmierci.

Zgodnie z art. 29 KC uznanie za zmarłego jest możliwe wobec osoby, która zaginęła, a od końca roku kalendarzowego, w którym zgodnie z istniejącymi wiadomościami jeszcze żyła, upłynęło **10 lat**. Jednak w przypadku, gdyby w chwili uznania za zmarłego **zaginiony ukończył 70 lat**, wówczas termin ten skraca się do **5 lat**.

Uznanie za zmarłego nie może nastąpić przed końcem roku kalendarzowego, w którym zaginiony ukończyłby lat 23. Jednak w nadzwyczajnych przypadkach, gdy zaginięcie

nastąpiło w związku ze szczególnymi okolicznościami **zwiększającymi prawdopodobieństwo śmierci**, terminy umożliwiające uznanie za zmarłego są krótsze.

Ważne

Zaginioną jest osoba fizyczna, o której nie wiadomo, czy żyje.

Skutki prawne uznania za zmarłego są takie same jak śmierci osoby fizycznej – ustanie małżeństwa (art. 55 § 1 KRO) oraz otwarcie spadku po zaginionym (art. 924 KC).

Zgodnie z art. 30 § 1 KC kto zaginął w czasie **podróży powietrznej lub morskiej** w związku z katastrofą statku, okrętu albo innym szczególnym zdarzeniem, ten może być uznany za zmarłego po upływie **6 miesięcy** od dnia, w którym nastąpiła katastrofa albo inne szczególne zdarzenie.

Jeżeli **nie można stwierdzić katastrofy** statku lub okrętu, bieg terminu 6-miesięcznego rozpoczyna się z upływem **roku** od dnia, w którym statek lub okręt miał przybyć do **portu przeznaczenia**.

Jeżeli statek lub okręt **nie miał portu przeznaczenia**, bieg terminu 6-miesięcznego rozpoczyna się z upływem **2 lat** od dnia, w którym była **ostatnia o nim wiadomość**. Kto zaginął w związku z **bezpośrednim niebezpieczeństwem dla życia**, ten może być uznany za zmarłego po upływie **roku** od dnia, w którym niebezpieczeństwo ustało albo według okoliczności powinno było ustać.

Z wydaniem orzeczenia o uznaniu za zmarłego wiąże się istotne **domniemanie**, że zaginiony **zmarł w chwili oznaczonej w orzeczeniu** o uznaniu za zmarłego. Z tego z kolei wyprowadza się drugie domniemanie, że zaginiony **żył do chwili określonej w orzeczeniu**.

Chwilą domniemanej śmierci zaginionego jest chwila, która według okoliczności jest najbardziej prawdopodobna.

Natomiast w przypadku **braku wszelkich danych** chwilą domniemanej śmierci jest **pierwszy dzień terminu**, z którego upływem uznanie za zmarłego stało się możliwe. Jeżeli w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego **czas śmierci został oznaczony tylko datą dnia**, za chwilę domniemanej śmierci zaginionego uważa się **koniec tego dnia**. W przypadku, gdy kilka osób utraciło życie podczas grożącego im wspólnie niebezpieczeństwa, **domniemywa się, że zmarły jednocześnie**.

Ważne

W przypadku wydania orzeczenia o uznaniu za zmarłego zgon rejestruje kierownik urzędu stanu cywilnego właściwy dla Miasta Stołecznego Warszawy (art. 13 ust. 6 ustawy z 28.11.2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz. U. z 2023 r. poz. 1378)).

Zdolność do czynności prawnych to zdolność do kształtowania swojej sytuacji prawnej w zakresie praw i obowiązków prawa cywilnego bezpośrednio poprzez własne działania – czynności prawne.

Pełnoletność uzyskuje także małoletnia kobieta (która ukończyła lat 16), która zawarła związek małżeński! Zob. art. 10 § 1 KRO.

do 13. roku życia	do 18. roku życia	od 18. roku życia
brak zdolności do czynności prawnych	ograniczona zdolność do czynności prawnych	pełna zdolność do czynności prawnych

Osoba, która **ukończyła 13 lat**, może być ubezwłasnowolniona całkowicie, jeżeli wskutek:

- 1) choroby psychicznej,
 - 2) niedorozwoju umysłowego albo
 - 3) innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii,
- nie jest w stanie kierować swym postępowaniem.**

Ubezważnowolnienie całkowite oznacza utratę zdolności do czynności prawnych.

Dla ubezważnowolnionego całkowicie ustanawia się opiekę, chyba że pozostaje on jeszcze pod władzą rodzicielską.

Przykład

Osoba ubezważnowolniona całkowicie nie może np.:

- 1) zawrzeć umowy,
- 2) sporządzić testamentu ani go odwołać,
- 3) zawrzeć małżeństwa,
- 4) sprawować władzy rodzicielskiej,
- 5) wykonywać niektórych zawodów (np. sędziego, prokuratora, adwokata, urzędnika państwowego, notariusza),
- 6) nawiązać stosunku pracy.

Czynność prawna dokonana przez osobę, która nie ma zdolności do czynności prawnych, jest nieważna

jednak

gdy osoba niezdolna do czynności prawnych zawarła umowę należącą do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego, umowa taka staje się ważna z chwilą jej wykonania, chyba że pociąga za sobą rażące pokrzywdzenie osoby niezdolnej do czynności prawnych

Osoba **pełnoletnia** może być ubezważnowolniona częściowo z powodu:

- 1) choroby psychicznej,
- 2) niedorozwoju umysłowego albo
- 3) innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii,

jeżeli **stan** tej osoby **nie uzasadnia ubezważnowolnienia całkowitego**, lecz potrzebna jest **pomoc do prowadzenia jej spraw**.

Dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo ustanawia się **kuratora** (art. 178 i n. KRO). Uchylenie ubezwłasnowolnienia częściowego **przywraca pełną zdolność do czynności prawnych**, kuratela zaś ustaje z mocy prawa.

Dla orzeczenia ubezwłasnowolnienia nie ma znaczenia przyczyna choroby psychicznej czy innych zaburzeń; może to być np. efekt zażywania leków, ciężkich przeżyć, ale też pijaństwa czy narkomanii.

Do ważności czynności prawnej, przez którą osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych zaciąga zobowiązanie lub rozporządza swoim prawem, potrzebna jest **zgoda jej przedstawiciela ustawowego** (wyrażona **przed jej dokonaniem, równocześnie z tą czynnością lub po jej dokonaniu**).

W przypadku zawarcia umowy przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych **bez wymaganej zgody** przedstawiciela ustawowego ważność tej umowy zależy od jej **potwierdzenia** przez przedstawiciela ustawowego. Osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może **sama potwierdzić** umowę po uzyskaniu **pełnej zdolności do czynności prawnych**.

Strona, która zawarła umowę z osobą ograniczoną w zdolności do czynności prawnych, **nie może powoływać się na brak zgody** jej przedstawiciela ustawowego. Osoba taka może jednak wyznaczyć temu przedstawicielowi odpowiedni **termin do potwierdzenia umowy**. Po **bezskutecznym upływie** wyznaczonego terminu staje się **wolna**.

Jeżeli osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych dokonała sama jednostronnej czynności prawnej, do której ustawa wymaga zgody przedstawiciela ustawowego, czynność jest **nieważna**. Dla ważności tych czynności zgoda przedstawiciela musi więc zostać wyrażona najpóźniej **w chwili ich dokonywania**.

Przykład

Do jednostronnych czynności prawnych, do których dokonania potrzebna jest zgoda przedstawiciela ustawowego, można zaliczyć m.in. oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku (art. 1012 KC).

Pewne czynności osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może podejmować **samodzielnie**, tzn. bez zgody swego przedstawiciela ustawowego. W tym zakresie osoba taka traktowana jest na równi z posiadającym pełną zdolność do czynności prawnych.

SAMODZIELNE CZYNNOŚCI PRAWNE

czynności prawne, które **nie mają charakteru zobowiązującego lub rozporządzającego** (zwiększające prawa lub zmniejszające obowiązki)

umowy **powszechnie zawierane** w drobnych bieżących sprawach życia codziennego

rozporządzenia swoim **zarobkiem**, chyba że sąd opiekuńczy z ważnych powodów inaczej postanowi

czynności prawne dotyczące **przedmiotów majątkowych oddanych** osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych **do swobodnego użytku** (wyjątek stanowią czynności prawne, do których dokonania nie wystarcza według ustawy zgoda przedstawiciela ustawowego)

umowa o pracę, którą – według art. 22 § 3 KP – może zawrzeć osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych bez zgody przedstawiciela ustawowego (może także dokonywać czynności prawnych, które dotyczą stosunku pracy. Jeżeli jednak stosunek pracy sprzeciwia się dobru tej osoby, przedstawiciel ustawowy za zezwoleniem sądu opiekuńczego może stosunek pracy rozwiązać)

Ważne

Przepisy dotyczące przesłanek ubezwłasnowolnienia i skutków czynności prawnych osób ubezwłasnowolnionych znajdziesz w art. 13–22 KC.

Dobra osobiste to prawnie uznane wartości, dobra prawne niematerialne, ściśle związane z istnieniem i psychiką określonych osób fizycznych. Kodeks cywilny nie zawiera definicji tego pojęcia.

Zawarty w art. 23 KC wykaz dóbr osobistych ma **charakter przykładowy**. Są to w szczególności: zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska.

Stan zagrożający naruszeniem oraz naruszenie dóbr to dwie odrębne przesłanki odpowiedzialności. Zagrożenie dóbr osobistych może nastąpić w wypadku przygotowywania się do naruszenia tych dóbr, np. **fabrykowania i gromadzenia materiałów mających skompromitować osobę w społeczności, natomiast opublikowanie (ujawnienie) tych materiałów (sfalszowanych dokumentów) będzie już naruszeniem dóbr osobistych.**

Zachowanie jest **bezprawne**, gdy pozostaje w obiektywnej sprzeczności z **zasadami porządku prawnego**, czyli regułami postępowania wyznaczonymi przez normy prawne oraz zasady współżycia społecznego.

Przykład

Bezprawnym zachowaniem jest wzywanie do zapłaty w sytuacji braku długu.

Pokrzywdzony nie ma obowiązku dowiedzenia bezprawności, **ponieważ ustawodawca odstąpił w tym przypadku od zasady rozkładu ciężaru dowodu sformułowanej w art. 6 KC i wprowadził domniemanie bezprawności. Z faktu zagrożenia lub naruszenia dobra osobistego można więc wnioskować o bezprawności zachowania się sprawcy, chyba że ten wykaże się (wypływającym z zasad porządku prawnego) uprawnieniem do takiego właśnie działania lub zaniechania.**